

položaj i uloga žene na gazdinstvu

dr novo vujošević

70 istraživanja

—> Savremena društvena kretanja na selu apostrofirala su ulogu žene na gazdinstvu. Naime, migracioni i drugi savremeni procesi, naročito u početnim fazama, umnogome su opteretili ženu odgovornošću za sudbinu gazdinstva. Ovo je naročito važno za područje Stare Crne Gore — na koje se odnose rezultati istraživanja prezentirani u ovom radu¹⁾ — koje je imalo sve oblike karakteristične za patrijarhalno društvo. To se posebno odnosi na stav sredine da je ženi mjesto u kući i na gazdinstvu i da odlazak iz kuće i sela znači istovremeno i gubljenje moralnih odlika koje su bile imanentne ženi kao izdanku patrijarhalne sredine. Ovakav stav sredine žilavo se odražava i u savremenim uslovima, što je uslovljavalo da sa sela odlaze muškarci brže od žena. Tako je žena bila primorana da preuzme ulogu i odgovornost za gazdinstvo koje su dotad bile u isključivoj nadležnosti muškaraca.

Zadatak je ovog članka da obrazloži ulogu žene u podjeli rada na gazdinstvu i njenu poziciju u procesu odlučivanja o proizvodnji, posebno o uvođenju inovacija na gazdinstvu. Pri tom se kao neminovnost nameće korišćenje takvog analitičkog pristupa koji položaj i ulogu žene tretira u sklopu sveukupnosti položaja i uloge ostalih članova na gazdinstvu.

1) U ovom se radu prezentiraju određeni rezultati istraživanja »Društvo Stare Crne Gore u procesu transformacije« u organizaciji Srpske akademije nauka i umetnosti. Istraživanje je provedeno u toku 1974—1976. Locirano je, kao što se iz samog naslova vidi, u prostoru Stare Crne Gore. To je prostor koji obuhvata nekadašnju Riječku, Lješansku i Katunsku nahiju. U sadašnjoj teritorijalnoj podjeli najveći dio prostora pripada opštini Cetinje, zatim opštinama Titograd, Danilovgrad, Bar i Nikšić.

Rezultati istraživanja koji se iznose u ovom članku dobiveni su na osnovu anketiranja gazdinstava, odnosno domaćinstava. Anketa je provedena u tri sela svake istraživačke zone: u razvijenom, srednje razvijenom i nerazvijenom selu. Istraživačka zona poklapa se sa teritorijom nekadašnje nahije. Broj anketiranih domaćinstava (gazdinstava) zavisio je od broja ukupnih domaćinstava u zoni odnosno u odabranom selu zone. Veličina uzorka je 9% odnosno anketirano je ukupno 450 domaćinstava.

podjela rada na gazdinstvu

U vrijeme kada je gazdinstvo bilo osnovna proizvodna jedinica društva i isključiv izvor egzistencije, rad je bio raspoređen između članova po starosnoj i polnoj pripadnosti.²⁾ U savremenim uslovima situacija se bitno mijenja: nestaje kruta podjela rada uz istovremeno rađanje haotičnosti. Krute granice između tzv. »muških« i »ženskih« radova popuštaju, mada su tragovi minulog razdoblja vidni, a u nekim se gazdinstvima žilavo održavaju. Istraživački nalazi potkrepljuju ove konstatacije.

Najveći je broj domaćina koji obavljaju sve poslove na gazdinstvu, što znači da u njihovim porodicama nema nema odsječne granice za diobu poslova na »muške« i »ženske«. Sve je manje onih gazdinstava u kojima je plašćenje, skupljanje sijena, čuvanje stoke, žetva žitarica i sl. u isključivoj nadležnosti žena, a oranje, kopanje, košenje, siječenje lista i sl. u isključivoj nadležnosti muškaraca, odnosno domaćina. Uzrok ovakvom stanju jest postepeno nestajanje nekadašnjeg kućnog (porodičnog) ambijenta i ambijenta sredine koji kućni (porodični) ambijent okružava. To je jenjavanje obilja muške i ženske radne snage na gazdinstvu, nestajanje tradicionalne ljuštore koja je zatvarala i zadržavala ustaljeni red u podjeli rada, gubljenja ravnoteže između članova radne ekipe na gazdinstvu s obzirom na polnu pripadnost. U situaciji kada teret obrade imanja padne na mali broj ruku teško je održavati red i poredak koji je važio dok je bilo više radnih ruku. U novoj situaciji važi pravilo: »Prihvati posao koji trenutno zahtijeva obrada zemlje, jer ako ne ispuniš njen zahtjev propade ljetina, propade trud«. Tu se više ne gleda, ili bolje reći ne može gledati na neko ustaljeno pravilo, jer »nužda zakon mijenja«.

Razuđena podjela rada u društvu direktno utječe na izmjenu podjele rada na gazdinstvu: nicanje novih grana djelatnosti i njihovo ubrzano razvijanje otvara više radnih mjesta koja su dostupna radnoj snazi sa gazdinstava. Tako se dešava da je jedno isto lice član radne ekipe u tvornici i član radne ekipe na gazdinstvu, a uz to i starješina gazdinstva, logično je da će podjela rada na gazdinstvu dobiti drukčiji ton od onoga što je prethodno postojao. U takvim porodičnim situacijama, domaćica, odnosno žena starješine domaćinstva, nužno preuzima izvjesne poslove koji su važili kao isključivo »muški« i na taj način uvećava svoj radni fond.³⁾ Radna opterećenost žena naglo raste, a s tim u vezi i odgovornost za funkcionisanje porodice kao proizvodne jedinice (gazdinstva). Podaci iz tabele 1 potvrđuju ove konstatacije — jasno se primjećuje da je veći broj starješina gazdinstva »čistih« poljoprivrednika koji obavljaju

2) Pravilnosti u podjeli rada narušavane su onda kada je određeno gazdinstvo dospjelo u situacije koje neminovno traže korekciju u podjeli rada, kao na primjer, kada žena ostane udovica sa malom djecom i teret obrađivanja svali se na njena leđa, kad muž ostane udovac, kada zavlada na gazdinstvu inokoština, kad ode muž trbuhom za kruhom i slično.

3) »Nije mogla ni da pogleda na dolinu, zemlju koja joj je zarobila mladost, i dušu, i osudila je da vene pri prozoru i sagorijeva kao svijeća. Raskube je imanje, dijete i krava.« (Nikola Lopčić: »Glad i kamen«. Titograd, Grafički zavod, 1965, str. 186—187. Citirani tekst pripovijedača zaista zvuči istinito i upečatljivo, jer je inspiriran stvarnim životnim situacijama odakle je i sam ponikao.)

dr novo vujošević **72** položaj i uloga žene na gazdinstvu

Tabela 1

Poslovi koje obavlja starješina gazdinstva, prema tipu porodičnog gazdinstva

Tip gazdinstva	Poslovi koje obavlja starješina gazdinstva										Ukupno
	oranje	kopanje	košenje	sječenje lista i drva	čuvanje stoke	ostali poslovi	obavlja sve poslove	ne obavlja poslove	bez odgovora		
•Čisto- poljoprivredno	2,9	1,9	0,9	1,9	—	—	84,6	6,7	1,9	100,0	
Seljačko-radničko	6,7	10,0	3,3	3,3	—	—	70,7	6,7	3,3	100,0	
Službeničko	6,4	6,4	6,4	—	6,4	3,2	35,5	6,4	29,3	100,0	
Penzionersko	1,8	3,6	2,7	—	1,8	4,5	63,9	14,4	7,2	100,0	
Sveukupno	2,9	3,8	2,2	0-6	1,3	2,2	68,6	10,2	8,0	100,0	

sve poslove na gazdinstvu nego starješina seljaka-radnika. Povremeno odsustvo sa gazdinstva starješine seljačko-radničke porodice nužno utiče da se on ne može uključiti u sve radove na gazdinstvu, kao što je slučaj sa starješinama »čistim poljoprivrednicima«. Kao participanti u radu na gazdinstvu javljaju se sinovi i kćeri starješina porodice. Podjela rada između ovih članova, kada je u pitanju funkcionisanje porodice kao proizvodne jedinice, doživljava korijenite promjene. To potvrđuju slijedeći istraživački nalazi. (Tabela 2 i 3) Ženska su djeca manje od muške uključena u poslove na gazdinstvu, što znači da je u ovom domenu očuvan tradicionalizam. Međutim, teško je na osnovu prikazanih podataka donositi neke opšte važeće zaključke, jer činjenica u kojoj mjeri će biti uključeni sinovi ili kćeri u obavljanju poslova na gazdinstvu zavisi i od realne brojnosti muške, odnosno ženske djece u određenoj porodici.

Podaci pokazuju da se relativno veliki broj sinova, a naročito kćeri, ne uključuju u rad na gazdinstvu. Radno je vaspitanje, ili bolje reći kultura rada, u porodici bitno izmijenjena. Dok se prije dijete uključivalo u rad na gazdinstvu još od malih nogu, i to čuvanjem stoke i obavljanjem sitnih i lakših radova, sada se u mnogim porodicama sve više teži da se dijete poštedi tih poslova. Danas ambicije roditelja nisu uperene prema radu na gazdinstvu nego prema školi i drugim životnim šansama. Sve se više zaboravlja pravilo »ako dijete može podići kašiku, može i nešto na imanju privrijediti«. To znači da se kod djece ne razvija (kao prije) kult rada na imanju, a što se direktno reflektuje na izmjenu podjele rada na gazdinstvu. (Ovim se može donekle objasniti i nezainteresiranost mlađih da se opredjeljuju za zanimanje poljoprivrednika). Jedino se u porodicama »čistih« poljoprivrednika zadržalo radno vaspitanje u klasičnom vidu, tj. od svakog se člana porodice traži radni doprinos imanju (posjedu).

Relativno je veliki broj muškog potomstva koji obavlja sve poslove vezane za proizvodnu funkciju porodice. Interesantno je da je 11,2% anketiranih starješina porodica izjavilo da im kćeri obavljaju sve poslove na gazdinstvu. To se većinom odnosi na porodice u kojima su se zadržale neudate kćeri (ostaličine) i one su glavna radna snaga na gazdinstvu.

Nastavak podjele rada u sferi proizvodnje jest podjela u oblasti iznošenja proizvoda na tržište, u kojoj se zadržala oštra diferencijacija prema polnoj pripadnosti. Žene, naime, najviše iznose proizvode na tržište. To se prije svega odnosi na prodaju manjih količina povrća, voća, mliječnih proizvoda, ribe, vina, rakije i sl. Veoma se rijetko može vidjeti muškarac iz Stare Crne Gore da prodaje ove proizvode. To je posljedica tradicionalnog shvatanja da je ispod svakog dostojanstva da se muškarac cjenka sa kupcem, da čuču ili dubi iza veza luka, kila sira, boca rakije i sl. Takav posao priliči samo ženama. Ako se prodaje veća količina poljoprivrednih proizvoda, onda je uza ženu prisutan i muž. Javno mnijenje na tržištu ne reaguje, ili bolje reći ne primjećuje muškarce koji prodaju na tržnici svoje proizvode. Na taj način krupnija robna proizvodnja utiče na izmjenu tradicionalne podjele rada u porodici. Zanimljivo je istaći činjenicu da konje i volove prodaje gotovo isključivo muškarac, i to domaćin kuće. Najvjerojatnije zbog toga što ta prodaja za sobom povlači i veću odgovornost i umijeće, a odgovornost i umijeće

Tabela 2

Poslovi koje obavljaju sinovi, prema tipu porodičnog gazdinstva											U %
Tip gazdinstva	Vrste poslova koje obavljaju sinovi na gazdinstvu										Ukupno
	oranje	kopanje	košenje	sječenje lista	čuvanje stoke	ostali poslovi	obavljaju sve poslove	nema muške djece	bez odgovora	bez odgovora	
»Čisto« poljoprivredno	0,9	1,9	1,9	0,9	10,5	8,6	28,8	23,1	22,1	0,9	
Seljačko radničko	—	—	—	—	13,0	8,7	21,7	21,7	21,7	18,1	
Službeničko	—	—	3,2	—	9,6	6,4	3,2	22,4	32,2	22,6	
Penzionersko	0,8	1,6	2,4	0,8	2,5	7,4	30,6	23,9	21,5	8,2	
Sveukupno	0,7	1,4	2,0	0,7	7,6	7,6	28,1	26,7	25,0	100,0	

Tabela 3

Poslovi koje obavljaju kćeri, prema tipu porodičnog gazdinstva											U %
Tip gazdinstva	Vrste poslova koje obavljaju kćeri na gazdinstvu										Ukupno
	oranje	kopanje	košenje	sječenje	čuvanje stoke	ostali poslovi	obavljaju sve poslove	nema ženske djece	bez odgovora	ne obavljaju poslove	
»Čisto« poljoprivredno	0,9	0,9	0,9	—	12,5	4,9	17,3	27,9	—	36,5	100,0
Seljačko-radničko	—	—	—	—	13,0	13,0	8,7	17,3	38,7	39,1	100,0
Službeničko	—	—	—	—	3,2	9,6	—	19,3	19,4	38,4	100,0
Penzionersko	—	0,8	0,8	0,8	7,7	5,7	10,6	20,5	6,5	46,7	100,0
Sveukupno	0,3	0,6	0,6	0,3	8,7	5,9	11,2	24,9	39,8	7,4	100,0

svojstva su domaćina kuće. On se, osim toga, prodajom dobrog vola ili konja želi da istakne kao primjeran domaćin. To je zapravo svojevrsna izložba domaćinovih dostignuća.

Uloga nekog člana porodice u organizovanju rada na posjedu u tijsnoj je vezi sa njegovim položajem u procesu donošenja porodičnih odluka. Ukoliko neki član posjeduje najviše moći u odlučivanju, utoliko on važi i kao glavni organizator porodične proizvodnje. Prema tome, starješina porodice bio je glavni organizator proizvodnje na gazdinstvu. Mađutim, to ne znači da je on bio i jedini organizator rada. Stariji je brat u odsustvu oca organizovao rad na posjedu; mlađa braća bila su dužna da poštuju njegovu riječ. Ista situacija bila je među ženskim članovima. To znači da je postojala hijerarhija temeljena na starosnoj i polnoj osnovi.

Savremeno stanje nije imuno od prethodno stvorenih i ustaljenih odnosa. Sama činjenica da je zadržana dominantna moć starješine porodice u porodičnom odlučivanju, ukazuje da je moć odlučivanja i dalje skoncentrisana u rukama starješine porodice. No, i pored toga, promjene su veoma vidne. Najvidnija promjena jest smanjenje složenosti organizovanja proizvodnje u mnogim porodicama, izuzev kad je u pitanju krupnija robna proizvodnja. Porodična radna ekipa rapidno je smanjena. Često je zbog ruralnog eksodusa i dr. teret obrade imanja na leđima jednog člana porodice, pa on organizuje i realizuje proizvodnju. To je dakako sasvim drukčija situacija nego kad je kuća bila puna čeljadi sposobnih za rad na gazdinstvu.

Promjene u organizovanju rada manifestuju se i u mijenjanju uloga pojedinih članova u procesu organizacije rada. Tako je poremećen hijerarhijski raspored nadležnosti organizovanja formiran na starosnoj i polnoj osnovi. U porodicama seljaka-radnika starješina domaćinstva je kontrolor organizacije rada, a njegova žena stvarni organizator. Dok je prije žena bila organizator rada oko živine ili rada na planini kao planinka, sada ona sve više organizuje rad koji je bio u nadležnosti njenog muža (starješine gazdinstva). Slična je situacija i u porodicama službenika »polutana«, i to u onima gdje su žene nižeg obrazovanja od muževa.

sistem odlučivanja u porodici kao proizvodnoj jedinici

U kojoj će mjeri preovladati patrijarhalni odnosi u porodici, a u kojoj se mjeri oni demokratizuju, posebno kakav je položaj i uloga žene u tom procesu — najbolje se može saznati preko sistema odlučivanja. U našem je istraživanju pod istraživačkom lupom bila inicijativnost i sam akt donošenja odluke.⁴⁾

4) Inicijativnost pojedinih članova porodica na gazdinstvu ispitali smo tražeći odgovor na pitanje: »Ko je inicijator (ko predlaže) uvođenje inovacija (novina) na gazdinstvu?« Pored ovog pitanja tražilo se od ispitanika da navede i vrstu predložene inovacije. Odgovori na postavljena pitanja ukazuju i na inovatorsku ulogu pojedinih članova na gazdinstvu.

dr novo vujošević **76** položaj i uloga žene na gazdinstvu

Tabela 4

Inicijativnost stariješine porodičnog gazdinstva

Tip gazdinstva	Vrste prijedloga (inicijative)										ukupno
	nove mašine	nove vrste žitarica	nove vrste loze	nove vrste stoke	upotreba vještačkog đubriva	ne predlaže	nema inovacije	ostale inovacije	povrće	bez odgovora	
•Čisto• poljoprivredno	4,4	4,4	4,5	13,9	25,3	24,1	1,2	20,9	1,2	—	100,0
Seljačko-radnička	4,0	—	8,0	12,5	28,0	—	40,0	—	—	8,0	100,0
Službenička	2,8	—	11,4	5,7	8,6	5,7	25,7	2,8	2,8	34,3	100,0
Penzionerska	1,3	2,7	12,1	19,4	22,8	2,7	26,1	1,4	4,7	6,7	100,0
Ukupno	3,1	2,9	13,1	18,3	21,1	2,4	25,5	1,2	4,1	8,3	100,0

Podaci ukazuju da starješina gazdinstva čvrsto drži inicijativu u svojim rukama. Od ukupno anketiranih, svega 2,4% starješina gazdinstva porodica nijesu inicijatori uvođenja inovacija. Njihove su žene u ovom pogledu u mnogo gorem položaju. Procent domaćica bez inicijativnosti iznosi 71,6%. Ali i sama činjenica da 29% anketiranih domaćica daju inicijativu, govori o emancipaciji u odnosu na vrijeme kada je to gotovo isključivo pripadalo starješini gazdinstva. Situacija se sada bitno mijenja mada su vidni i ostaci prošlosti. Više se ne misli da žena ne može dati pametan prijedlog kad je u pitanju gazdinstvo, odnosno proizvodnja na njemu. Ona nije više puki izvršilac naredbi, nego diže glas prijedloga, glas inicijative koja će uticati na odluku, a s tim i na progresivne promjene.

Ovaj preokret najviše je uslovljen procesom deagrarijacije sela i većom ženskom prostornom i socijalnom pokretljivošću. Deagrarijacija sela nužno implicira padanje tereta obrađivanja imanja na leđa domaćice. To naročito važi za gazdinstva seljaka-radnika. Odsutnost muža sa posjeda tjera ženu da se više brine o posjedu i da postane inicijativnija. Ako ona neće, postavlja se pitanje ko će, pogotovu ako na posjedu nema odraslih muških članova (sinova!), a često ih nema jer su otišli sa gazdinstva. Inicijativnost žena nije, naime, ravnomjerno distribuirana po određenim tipovima gazdinstva: najmanje su inicijativne supruge penzionera, zatim »čistih« poljoprivrednika, a najviše supruge seljaka-radnika.

Ako se procjenjuje progresivnost prijedloga starješina gazdinstva, primjetno je da su prijedlozi »čistih« poljoprivrednika najprogresivniji. To je posljedica njihove veće zainteresovanosti za posjed, za obradu imanja, jer im od imanja isključivo zavisi egzistencija.⁵⁾ Što se tiče inicijativnosti ostalih članova porodica, ona je na veoma niskom nivou. Tako, na primjer, sinovi stariji od 15 godina pojavljuju se kao inicijatori u samo 5,6% slučajeva. Još je manja inicijativnost kćeri. Ovo je još jedan pokazatelj nezainteresiranosti mladih potomaka za život na gazdinstvu.

Moć u odlučivanju povezana je sa inicijativnošću. Ukoliko je neki član gazdinstva inicijativniji, utoliko su mu i veći izgledi da se izbori za realizaciju inicijative, tj. povećavaju mu se šanse da utiče na konačno donošenje odluke. Iz toga proizlazi da će demokratskost u odlučivanju više biti izražena, ako je i inicijativnost ravnomjernije distribuisana između članova porodice. Rezultati istraživanja potvrđuju ove konstatacije.

Upoređenje ovih rezultata s rezultatima o inicijativnosti ukazuje da ukoliko je veća inicijativnost utoliko je i veća moć u odlučivanju. Svi starješine domaćinstva inicijativniji su od domaćica (njihovih žena), a istovremeno imaju veći uticaj na odlučivanje. Starješina »čistih« poljoprivrednika uticajniji su od starješina mješovitih gazdinstava (porodica). To znači da su pravi poljoprivredni proizvo-

5) Međutim, i »čisti« poljoprivrednici međusobno se razlikuju. Oni u udaljenim brdsko-planinskim selima konzervativniji su u prijedlozima, od onih čije je imanje smješteno nadomak grada i na prometnom mjestu. Odsustvo inicijative kod seljaka-radnika i penzionera rezultat je manje zainteresovanosti za prihod od imanja i oslanjanje na druge izvore prihoda. I godine starosti starješina gazdinstva faktor su diferencijacije progresivnosti, odnosno nazadnosti inicijativa. Stariji su nešto konzervativniji od mladih.

dr. novo vujošević 78 položaj i uloga žene na gazdinstvu

Tabela 5

Inicijativnost domaćice (žene starješine) porodičnog gazdinstva

Tip gazdinstva	Vrste prijedloga (inicijative)										Ukupno
	nove mašine	nove vrste žitarica	nove sorte loze	nove vrste stoka	upotreba vještačkog đubriva	ne predlaže	nema inovacija	povrće	bez odgovora	Ukupno	
»Čisto« poljoprivredno	1,7	1,7	0,9	6,0	6,0	10,3	67,3	—	6,0	100,0	
Seljačko-radničko	—	—	—	8,7	13,0	60,8	17,4	—	—	100,0	
Službeničko	—	—	—	3,1	3,1	87,6	—	3,1	3,1	100,0	
Penzionersko	0,8	0,8	1,5	10,1	7,8	71,0	5,5	2,3	—	100,0	
Ukupno	0,9	1,2	2,9	6,9	8,3	71,6	5,6	1,7	0,9	100,0	

Tabela 6

Odlučivanje o proizvodnji na gazdinstvu

Tip gazdinstva	Ko odlučuje								Ukupno
	domaćin kuće	domaćica	domaćin i domaćica sporazumno	svi odrasli članovi porodice	nema posjeda	bez odgovora	svi odrasli muški članovi	Ukupno	
»Čisto« poljoprivredno	55,4	—	27,3	15,5	—	9,9	0,9	100,0	
Seljačko-radničko	30,0	—	43,3	10,0	—	16,6	—	100,0	
Službeničko	40,7	—	7,4	11,1	7,4	33,3	—	100,0	
Penzionersko	49,5	2,8	24,7	15,2	0,9	4,7	1,9	100,0	
Ukupno	48,0	1,9	24,3	13,9	2,9	7,8	0,9	100,0	

Tabela 7

Odlučivanje o investicijama

Tip gazdinstva	Ko odlučuje							ukupno
	domaćin	domaćica	domaćin i domaćica spoznajno	svi odrasli članovi	svi odrasli muški	nema posjeda	bez odgovora	
»Čisto« poljoprivredno	49,1	1,7	16,0	10,7	1,7	—	20,5	100,0
Seljačko-radničko	25,0	4,1	12,5	16,6	4,1	—	31,5	100,0
Službeničko	23,1	7,6	7,6	11,5	7,6	7,4	34,6	100,0
Penzionersko	40,7	3,8	13,6	21,3	0,9	0,9	18,5	100,0
Ukupno	39,3	4,3	14,2	14,2	2,3	5,6	20,1	100,0

dači najviše zadržali monopol u odlučivanju, tj. oni su u svojim porodicama najviše zadržali status patrijarha (ali ne u onom izvornom vidu), iako se u njihovim porodicama osjećaju note demokratskičnosti. O tome govori i sama činjenica da u 42,8% anketiranih porodica učestvuju u odlučivanju i ostali članovi porodica.

U svim porodicama najviše su hendikepirane žene. Ni jedna žena ne donosi samostalno odluku. Najviše se konsultiraju sa ženom seljaci-radnici, zatim »čisti« poljoprivrednici, penzioneri, a najmanje službenici. Očekivalo se da će ovaj redoslijed biti nešto drugačiji. Međutim, i on ima logično objašnjenje. Porodice seljaka-radnika nužno su osuđene da u njima žena, zbog povremenog odsustva muža sa gazdinstva, mora imati više kompetencija u odlučivanju. Čak se često dešava da one donose samostalne odluke kad je u pitanju odlučivanje šta će se proizvoditi, ali to domaćini javno ne priznaju, jer misle da će im takvo priznanje okrnjiti ugled. Logično bi bilo da su službenici⁶⁾ ispred »čistih« poljoprivrednika i penzionera. Međutim, podaci ukazuju na obrnuti redoslijed, što se može objasniti činjenicom da su upravo ti službenici pretežno oženjeni seljankama i u ovom domenu ispoljavaju superiornost i dominantnost u odnosu na njih.

Nadalje smo postavili pitanje o tome ko odlučuje o važnijim investicijama na gazdinstvu, tj. ko odlučuje o onome što smo označili kao inovaciju na gazdinstvu.

Dobijeni podaci daju realniju sliku odlučivanja u porodici kao proizvodnoj jedinici. Oni pokazuju veći stepen samostalnosti žene u procesu odlučivanja. Demokratskičnost u odlučivanju kao i samostalnost žene najviše je izražena kod mješovitih gazdinstava a najmanje kod »čistih« poljoprivrednih. I ovi podaci ukazuju na dominantnu ulogu starješina gazdinstva u procesu odlučivanja, ali je jako smanjena kod seljaka-radnika i službenika. Očigledne su tendencije brzog prevladavanja demokratskih nota u ovim porodicama.

Pretjerano je velik broj ispitanika koji nijesu odgovorili na postavljeno pitanje. Može se realno pretpostaviti da među njima ima veći broj onih koji se ustežu da priznaju pred anketarom činjenicu da se u njihovoj porodici sve više i žene pitaju. Karakteristično je da su prilično frekventni odgovori sa modalitetom »domaćin i domaćica sporazumno odlučuju«.

Prema tome, moglo bi se zaključiti da se izdvajaju neki savezi koji samostalno odlučuju u odnosu na ostale članove porodice. Međutim, realnije je objašnjenje da je to posljedica toga što su mnoga gazdinstva bez odraslih članova koji ulaze u sastav radne ekipe. A ako i ima odraslih članova, onda su to pretežno djeca ili studenti koji nijesu mnogo zainteresovani za proizvodnju na gazdinstvu.

Na osnovu već prezentiranih rezultata istraživanja i neposrednog uviđaja unutarporodičnih situacija na terenu, očigledno je da su u porodici u znatnoj mjeri rastočeni odnosi koji su bili diktirani patrijarhalnim redom i poretkom, autarhičnom naturalnom proizvodnjom

6) Ovdje se misli na službenike »polutane«, ti. one koji posjeduju i obrađuju imanje.

i profesionalnom homogenizacijom seoskog društva. Vidno je izražena demokratizacija odnosa, ali ona ne dolazi bezbolno i bez konflikata. Oni koji su vjekovima praktično nasljeđivali dominantne položaje ne mire se činjenicom demokratizacije, a novi ih procesi svakodnevno sve više i uznemiravaju. Često dolazi do otvorene ili latentne suprotnosti između staroga i novoga. Izvjesne doze anarhije pratioci su ovih procesa, što uvećava uznemirenost, zbuñjenost i suprotnost. Sin ne čuje savjete oca da održava posjed, nego ga napušta. Dijete koje se školuje kočoperno se suprotstavlja ocu, majci i starijoj braći; bez dvoumljenja će otkazati poslušnost u pogledu čuvanja stoke. Reklo bi se da su svi ovi pa i drugi odnosi nužni proizvodi transformacije unutar-porodičnih odnosa, transformacije koja se može nazvati rastakanje patrijarhalnog sistema odlučivanja u porodici.

zaključno

Prikazani rezultati istraživanja jasno ukazuju da se pozicija žene na gazdinstvu bitno mijenja, i to kako u strukturi podjele rada tako i u sistemu odlučivanja. Čini se da je deagrarizacija sela ovome najviše pridonijela. Naime, očigledno da je položaj i uloga žene najčešće zavisna varijabla tipa gazdinstva razvrstanih prema strukturi prihoda.

Također je očigledno da žena dobija izvjesnu moć u procesu odlučivanja na gazdinstvu. No reklo bi se da tome plaća prilično veliki danak u vidu velike opterećenosti poslovima na gazdinstvu i domaćinstvu. Ove konstatacije pretežno se odnose na generaciju žena iznad 40 godina. To je zapravo ona generacija koja je životna sudbina isključivo vezala za selo i koja je doživjela sve blagodati i teškoće savremenih društvenih kretanja na selu. Iza ove generacije slijede one čije se preokupacije i aspiracije pretežno ne vezuju za gazdinstvo — one jedva čekaju da ga napuste. Naravno, pri tome treba imati u vidu specifičnosti analiziranog područja koje se izražavaju u pretjeranom »bijegu« sa sela, kao i u nepovoljnim ekološkim karakteristikama za obimniju i efikasniju poljoprivrednu proizvodnju.

Inovatorska uloga žene na gazdinstvu primjetna je, ali je ipak nedovoljna. No, njenu inovatorsku ulogu treba procjenjivati u sklopu objektivnih okolnosti koje je zapravo i determinišu. Ovdje se prevashodno misli na relativno nizak nivo obrazovanja žena, na nepovoljne društveno-ekonomske okolnosti za prodor i širenje inovacija, kao i na indiferentnost odgovarajućih društvenih institucija u pogledu stvaranja uslova za brže usvajanje i širenje inovacija. Ovome treba dodati i otpore inovacijama koji su proizvod ostataka tradicionalnih shvatanja i ponašanja.

I pored postojanja demokratizacije odnosa u proizvodnji na gazdinstvu, rezultati istraživanja ukazuju i na postojanje onih elemenata koji stagnantno djeluju, koji usporavaju proces emancipacije žene na gazdinstvu, a što položaj i ulogu žene na gazdinstvu čini protivurječnim. To, svakako, otežava trenutni položaj šene, ali ne treba zaboraviti da se protivurječnost javlja kao pokretačka snaga razvoja, kao snaga transformacije.

Novo Vujošević:

The Woman's Position and Role on the Farm

Summary

In this article the author discusses the woman's position and role on the farm in the region of Old Montenegro. Old Montenegro is specific from the point of view of ecological characteristics (small amounts of cultivable land, varying climatic conditions), and also in population, which has retained traditional elements in production and in the sphere of social relations.

The position and role of the woman is regarded through the division of labour on the farm, and through the system of decision-making in production and investment.

Under the influence of modern social processes, and especially the process of the deagrarianization of the village, the division of labour on the farm has changed fundamentally. It varies upon different types of farms. The greatest changes took place on part-time farms, and the smallest on »purely« agricultural ones. Those changes had a direct reflection on the woman's position and role on the farm. Her burden of work increased suddenly, which means that the new division of labour brought her new responsibilities and obligations. This was, among other things, caused by the fact that the male and female labour force did not go into non-agricultural activities in the same numbers.

The women's position in decision-making on the farm has also changed. Like in the field of the division of labour, here also there is a differentiation according to different types of farms. On the farms of peasant-workers the woman has a greater influence in

Положение и роль женщины в хозяйстве

Резюме

В труде рассмотрены вопросы положения и роли женщины в хозяйстве в районе Старой Черногории. Район Старой Черногории отличается своей спецификой именно в отношении экологической проблематики (недостача пахотных земельных участков, разнообразность климатических условий), а также и в отношении наличия традиционных элементов в производстве и в сфере общественных отношений.

Положение и роль женщины толкуется с позиций распределения труда в хозяйстве и в свете принятых решений в производстве и инвестировании.

В ходе современных общественных событий в особенности процесса деаграризации села произошли существенные перемены в сфере распределения труда в хозяйстве. Отмечается дифференциация в распределении труда по типам хозяйства. Самые значительные перемены наблюдались в хозяйствах »смешанного« типа а меньше всего в хозяйствах »чистого« типа, т. е. в крестьянских хозяйствах. Эти перемены непосредственно отразились на положение и роль женщины в хозяйстве. Рабочая заурженность женщины сильно увеличилась и это значит, что новая система распределения труда наложила и новые обязанности и ответственности на женщину и этим самым весьма усложнила ее положение в хозяйстве. Кроме того, на такую обстановку повлияла неравномерный отлив мужской рабочей силы в сферу несельскохозяйственной деятельности.

Таким образом, позиции женщины в процессе принятия решений в хозяйстве изменились. И здесь, как и в области распределения труда отмечена дифференциация по типам хозяйства. И так, в крестьянско-рабочих хозяйствах влияние женщины на процесс принятия решений в

decision-making concerning production and investment than, for instance, on the farms of »pure« farmers. However, it must be born in mind that even in »pure« farming families the power of decision-making is not equally distributed. Thus, for instance, the woman's power is much smaller on those »purely« agricultural farms on which traditional subsistence production has persevered, than on those on which there are elements of more intense market production.

Changes that took place in the position and role of the woman on the farm met with very strong opposition from all traditional and patriarchal forces. That makes the position and role of the woman on the farm contradictory, and her present position more difficult. However, contradiction is a moving force of development, a force of transformation. ●

производстве и в инвестировании сильнее выражено чем в »чисто« крестьянских хозяйствах. Однако следует учесть факт неравномерно распределяемой силы в принятии решений присутий в »чисто« крестьянских семьях. Так напр. в »чисто« крестьянских хозяйствах в которых сохранились традиционное натуральное производство влияние и роль женщины в меньшей степени выражено чем в хозяйствах в которых отмечаются элементы более крупного товарного производства.

Перемены имевшие место в отношении положения и роли женщины в хозяйстве отвергались сторонниками традиционного и патриархального уклада. Этим и поясняется противоречие в положении и роли женщины в хозяйстве, что значительно ухудшает позиции женщины в данный момент. Однако, эти противоречия следует принять как движущие силы развития и трансформации. ●